

УДК 341.41; 341.96.

Лілія Радченко,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР В ІНОЗЕМНИХ ПРАВОПОРЯДКАХ: ОКРЕМІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена розгляду проблематики правового регулювання шлюбних відносин у міжнародному сімейному праві, оцінці сучасного розуміння категорії «шлюбний договір» і вимог до його укладання за законодавством окремих зарубіжних держав, аналізу особливостей регламентації майнових прав і обов'язків подружжя в іноземних правопорядках. У статті з позиції юридичної доктрини аналізуються положення нормативно-правових актів у сфері сімейних відносин окремих зарубіжних держав, визначаються тенденції та перспективи правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у законодавстві України.

Ключові слова: шлюб, сім'я, шлюбні відносини, міжнародне сімейне право, шлюбний договір, обов'язок по утриманню.

Постановка проблеми. Сучасні сімейні правовідносини не обмежуються територією однієї держави, вони можуть виникати, змінюватися або припинятися в різних державах. Загальнолюдська цінність сімейних правовідносин, їх міжнародний характер зумовлюють необхідність детального розгляду таких відносин як у теоретичній, так і в практичній площині, причому не лише з погляду внутрішньонаціональних підходів, а й міжнародних стандартів. Слід також ураховувати, що на регулювання сімейних відносин істотно впливають національні особливості, традиції, релігія та культура. Ці обставини зумовлюють суттєві відмінності в регулюванні сімейних правовідносин різними національними правовими системами.

Шлюбному договору як важливому регулятору правовідносин між подружжям приділяється значна увага як в іноземному, так і в українському законодавстві, зокрема у сфері міжнародного приватного права. На підставі шлюбного договору, як правило, регулюються майнові права й обов'язки подружжя, порядок розподілу майна, набутого під час шлюбу, взаємне утримання подружжям один одного. Такий договір може також містити положення щодо регулювання особистих відносин між подружжям, якщо інше не передбачено відповідним компетентним правопорядком. Проте в Україні шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між подружжям і дітьми (ч. 3 ст. 92 Сімейного кодексу України (далі – СК України [1])). При цьому слід підкреслити, що шлюбно-сімейні правовідносини між подружжям виникають лише тоді, коли шлюб оформлено належним чином, відповідно до вимог національного законодавства. Унаслідок такого шлюбу чоловік і жінка набувають правового та соціального статусу подружжя з відповідним комплексом подружніх прав і обов'язків.

Розгляд теоретичних і практичних аспектів регулювання шлюбно-шлюбних відносин у сучасних умовах має також важливе значення з огляду на євроінтеграційні процеси, що наразі відбуваються в Україні, імплементацію та деталізацію на рівні чинного законодавства концепції й загальних підходів, визначених нормами Угоди про асоціацію, укладеної між Україною та Європейським Союзом.

Зазначені фактори зумовлюють актуальність звернення до розгляду проблематики правового регулювання шлюбних сімейних відносин у міжнародному сімейному праві, оцінки сучасного розуміння категорії «шлюбний договір» і вимог до його укладання за законодавством окремих зарубіжних держав, аналізу особливостей регламентації майнових прав і обов'язків подружжя в іноземних правопорядках.

Наведені питання були предметом наукового дослідження представників різних галузей юридичної науки, зокрема А.С. Довгерта, О.В. Дзери, В.Я. Калакури, В.І. Кисля, Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк та інших науковців. Дослідженню проблематики шлюбного договору присвячені наукові роботи І.В. Жилінкової [2], О.С. Олійник [3], О.О. Ульяненко [4] та інших учених. Під час написання статті використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні юридичні методи дослідження правових явищ і юридичних категорій, зокрема порівняльно-правовий, історичний, формально-логічний та інші методи.

Метою статті є дослідження категорії «шлюбний договір» у міжнародному сімейному праві, розгляд істотних умов і вимог до його укладання в законодавстві окремих зарубіжних держав, визначення специфіки регламентації майнових прав і обов'язків подружжя в іноземних правопорядках, окреслення тенденцій і перспектив правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Законодавство більшості іноземних держав містить основні обов'язки подружжя. Зокрема, подружжя зобов'язане дотримуватися взаємної вірності, допомоги, підтримки. Вони разом забезпечують моральний і матеріальний розвиток сім'ї, вони допомагають дітям отримати освіту й забезпечують їхнє майбутнє (ст.ст. 212–213 Цивільного кодексу Франції) [5]. Правове регулювання майнових відносин подружжя в міжнародному сімейному праві може передбачати договірний або легальний правовий режим майна подружжя.

Договірний правовий режим майна подружжя виникає внаслідок укладення подружжям шлюбного договору (marital contract, Ehevertrag, contrat de mariage). Як наголошується в літературі, практика оформлення шлюбних договорів наявна, як правило, у дуже заможних сім'ях. Зокрема, у договорі встановлюються положення щодо права власності на майно чоловіка й дружини, що належало їм до шлюбу, майно, нажите в шлюбі, а також іноді передбачаються майнові санкції на випадок розірвання шлюбу. У разі виникнення спору між подружжям суд буде виходити не з приписів закону, а з положень шлюбного договору.

У загальному вигляді до порядку укладення шлюбного договору в зарубіжних країнах встановлюються такі вимоги:

а) договір укладається в письмовій формі;
б) договір укладається в присутності обох сторін (подружжя);

в) у деяких країнах є особливості, пов'язані з реєстрацією шлюбного договору. Так, у Франції шлюбний договір повинен бути зареєстрований нотаріально. Законодавство Італії передбачає обов'язкову реєстрацію договору в місцевих органах влади. При цьому, якщо в шлюбному договорі містяться умови про нерухоме майно, реєстрація повинна бути проведена в тому органі, що здійснює реєстрацію правочинів із нерухомим майном.

Загалом сучасне шлюбно-сімейне законодавство іноземних держав детально врегульовує суттєві умови шлюбного договору та можливі варіанти їх вибору сторонами, таким чином дотримуючись основоположного принципу приватного права – принципу автономії волі сторін (наприклад, ЦК Франції встановлює як мінімум шість варіантів правового режиму майна подружжя (ст. 1497), різні варіанти управління майном подружжя, передбачаючи також певні обмеження свободи шлюбного договору (ст. 1389 і т. д.) [5]). Загалом положення шлюбного договору за французьким законодавством не повинні суперечити принципам і нормам цивільного та сімейного права.

Інші європейські країни дотримуються аналогічних підходів, що спрямовані на непорушність рівноправності подружжя, на збереження обов'язків взаємної вірності, допомоги та підтримки, на неможливість обмеження положеннями шлюбного договору їхніх особистих прав і обов'язків щодо виховання й утримання дітей.

Англо-американська правова система має певні особливості. Так, наприклад, в американ-

ському праві наявний інститут «дошлюбних угод» осіб, що одружуються. Такі угоди повинні будуватися на принципах розумності й справедливості, причому їхнім змістом може бути регулювання як майнових відносин, так і відносин, що пов'язані з вихованням і утриманням дітей. Якщо особи, одружуючись, не укладають шлюбного договору, їхні майнові відносини підпорядковуються приписам закону, тобто встановлюється легальний правовий режим майна подружжя.

Легальний режим майна подружжя може бути трьох видів: режим спільності подружнього майна (наприклад, у Франції, Швейцарії, Нідерландах, Італії, у восьми штатах США), режим роздільності (наприклад, в Англії, більшості штатів США, ФРН) і режим відкладеної спільності (наприклад, у Швеції, Норвегії, Данії). Проте слід наголосити, що в Німеччині застосовується термін «режим спільності майна подружжя», хоча він має умовний характер, оскільки подружжя й у шлюбі зберігає кожен у власності своє майно. Так, у § 1363 (1) Німецького Цивільного уложення є положення, що до відносин подружжя застосовується режим спільності майна, нажитого кожним із подружжя під час шлюбу, якщо в шлюбному договорі вони не домовилися про інше [6].

Порядок управління майном подружжя наразі сформований унаслідок суттєвих реформ сімейного права, зокрема визнання заміжньої жінки дієздатною. Проте навіть сьогодні для сімейного права певних держав характерним є верховенство чоловіка; у багатьох країнах донині зберігається нерівноправне положення чоловіка й дружини в сім'ї. Цивільні кодекси таких держав передбачають шлюбний договір, який укладається до шлюбу й закріплює наперед права чоловіка на майно дружини, тобто йдеться про збереження, хоч і у звуженому вигляді, значних переваг в управлінні майном і вирішенні матеріальних питань шлюбу за чоловіком. Як зазначено в літературі [7, с. 540–541], ці переваги продовжують зберігатися й донині в Аргентині, Бразилії, Іспанії, де чоловік вирішує основні питання управління майном. Право Франції також передбачає одноосібне управління спільним майном подружжя, але з певними особливостями; чоловік здійснює управління загальною частиною майна, але найбільш важливі угоди він може вчиняти тільки за згодою дружини, а дружина управляє своєю (резервною) частиною майна, яка набута нею на свою заробітну плату.

У ЦК Франції передбачено, що один із подружжя не може без згоди іншого розпоряджатися правами, що стосуються оселі, сім'ї та предметів побуту. Той із подружжя, який не дав своєї згоди на здійснення такої угоди, має право вимагати її анулювання (ст. 215). Водночас будь-яке договірне зобов'язання, укладене одним із подружжя щодо обтяження спільного майна, будь-яке відчуження спільного майна, здійснене одним із них у межах своїх повноважень після першої заяви про розлучення, буде визнане недійсним, якщо буде доведено, що мало місце порушення прав іншого з по-

дружжя (ст. 262-2). Однак кожен із подружжя може одноосібно управляти й розпоряджатися спільним майном за умови, що він відповідає за помилки, допущені в управлінні. Один із подружжя, зайнятий певною професією, має одноосібне право вчиняти акти управління й розпорядження майном, необхідним для цієї професії. Подружжя не може незалежно одне від одного шляхом укладення безоплатних угод розпоряджатися їхнім спільним майном (ст. ст. 1421–1422) [5].

Натомість законодавство інших держав обмежує чоловіка в праві одноосібного управління подружнім майном. При цьому найбільш важливі для подружжя правочини мають здійснюватися за взаємною згодою обох із подружжя, хоча вони й наділені рівними правами щодо управління майном. Найбільш яскравим прикладом такого легального підходу до вирішення питань позбавлення одноосібного права на управління майном подружжя є законодавство Німеччини. Зокрема, положення Німецького цивільного уложення містять певні правила. Кожен із подружжя має право здійснювати угоди, необхідні для забезпечення життєвих потреб сім'ї, зокрема в інтересах іншого з подружжя. Права й обов'язки за такими угодами набуватимуться обома з подружжя, за винятком випадків, якщо інше не випливає з обставин справи. Подружжя може обмежити або виключити правомочність іншого з подружжя укладати угоди, що встановлюють для нього правові наслідки, але якщо для такого обмеження немає серйозної причини, то за клопотанням іншого з подружжя опікунський суд зобов'язаний скасувати обмеження (пп. 1, 2 § 1357). Загалом кожен із подружжя має право самостійно розпорядитися своїм майном, але з певними обмеженнями (§ 1364). Так, подружжя може взяти на себе зобов'язання щодо розпорядження своїм майном у цілому лише за згодою іншого з подружжя. Якщо один із них взяв на себе зобов'язання без згоди іншого з подружжя, то він має право виконати це зобов'язання тільки після отримання згоди іншого з подружжя (пп. 1, 2 § 1365). Крім того, подружжя має під час виконання обов'язків, що впливають із сімейно-правових відносин, проявляти таку обачність, яку вони проявляють у веденні власних справ (§ 1359) [6].

Відносини подружжя щодо надання утримання одне одному за законодавством різних країн урегульовані по-різному. Одна група країн законодавчо передбачає обов'язок чоловіка утримувати дружину (наприклад, в Англії, США, Франції, Швейцарії). При цьому чоловік може зажадати від дружини надання утримання лише у випадках, установлених законом (хвороба, нещасний випадок у побуті або на виробництві, досягнення певного віку) [7, с. 541].

Інша група країн має інші вимоги до взаємного утримання. Наприклад, у Німеччині подружжя зобов'язане взаємно утримувати одне одного. Зокрема, Німецьким цивільним уложенням установлено, що подружжя взаємно зобов'язані своєю працею й майном утримувати сім'ю належним чином. Якщо одному з подруж-

жя передане ведення домашнього господарства, то він виконує свій обов'язок робити трудовий внесок в утримання сім'ї, як правило, шляхом ведення домашнього господарства (§ 1360). Крім того, утримання слід надавати таким способом, який сформувався в процесі спільного подружнього життя. Подружжя взаємно зобов'язане надавати заздалегідь на розумний період часу кошти, необхідні для утримання сім'ї (п. 2 § 1360a) [2]. Подібне за змістом положення відносно взаємного подружнього обов'язку щодо допомоги та підтримки також передбачене Цивільним кодексом Голландії від 01.01.1992 р. (у розділі 6 «Подружні права й обов'язки») [8].

В юридичній літературі справедливо звертається увага на те, що введення юридичного обов'язку утримання (виплата аліментів) об'єктивно зумовлене нужденністю одержувача та соціальною потребою в його забезпеченні, але водночас обмежується можливістю особи, яка сплачує аліменти [7, с. 541–542]. Така соціальна справедливість знайшла своє відображення в Німецькому цивільному уложенні (§§ 1581, 1601, 1602, 1603). При цьому особливістю аліментного німецького законодавства, як і французького, є те, що там діє таке правило: смерть зобов'язаної особи не припиняє права на аліменти, оскільки її аліментні зобов'язання переходять у спадщину в якості боргового зобов'язання (§ 1586b Німецького цивільного уложення [6], ст. 284 Цивільного кодексу Франції [5]).

Що стосується інших держав, то питання утримання можуть залежати безпосередньо від інших важливих факторів. Наприклад, в Італії суд, приймаючи рішення про розірвання шлюбу, під час покладання обов'язку щодо сплати аліментів на одного з подружжя бере до уваги тривалість шлюбу, причини розлучення, розміри доходів кожного з подружжя тощо. Також ж принципу дотримується право Швейцарії, що передбачає можливість присудити аліменти невинному в розлученні нужденному подружжю з урахуванням матеріальних можливостей іншого з подружжя [7, с. 542]. У США регулювання аліментних обов'язків є компетенцією законодавчих органів кожного штату. Така особливість зумовлена тим, що аліментні зобов'язання щодо дружин і дітей установлені тільки в тих штатах, в яких регулювання майнових відносин подружжя здійснюється нормами загального права. Такий підхід базується на тому, що обов'язок чоловіка щодо утримання колишньої дружини після розірвання шлюбу не обмежений строком. Єдиною підставою для припинення цього обов'язку є нове заміжжя жінки. При цьому суд має право, незважаючи на приписи норм загального права, відмовити в призначенні утримання, якщо обставини справи та матеріальний стан кожної зі сторін дають для цього підстави.

Загалом законодавство більшості країн у питаннях взаємного утримання виходить із того, що право на це утримання припиняється у зв'язку з настанням таких обставин, як укладення нового шлюбу або смерть особи, на користь якої сплачувались аліменти.

На розвиток українського законодавства, зокрема у сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин, беззаперечно, впливають процеси євроінтеграції, що реалізуються державою, причому завдяки імплементації певних правових принципів в українське законодавство окремі інституції (наприклад, конкубінат, утримання тощо) із прийняттям Сімейного кодексу України нині не просто закріплені або вдосконалені вітчизняним законодавством, а й свідомо прийняті суспільством, яке користується ними на практиці. У той же час, на наш погляд, інтеграція до європейського правового простору потребує подальшої системної деталізації, а можливо, і певних змін чинного законодавства. Видається, що серед таких тенденцій і перспектив окремої уваги законодавця заслуговує предмет і умови шлюбного договору, які можна поширити й на регулювання особистих немайнових прав подружжя. Як свідчить практика іноземних держав, регулювання шлюбно-сімейних відносин шлюбним договором успішно здійснюється як у сфері майнових, так і особистих немайнових відносин. Крім того, таке розширення предмета шлюбного договору позитивно сприймається в шлюбно-сімейних відносинах з іноземним елементом, коли сторони застосовують автономію волі сторін для врегулювання правовідносин.

Висновки

Шлюбним договором в іноземних правових порядках, зокрема в міжнародному приватному праві, регулюються, насамперед, майнові права й обов'язки подружжя, порядок розподілу майна, набутого під час шлюбу, їхні права й обов'язки зі взаємного утримання. При цьому слід ураховувати, що за умов наявності іноземного елемента в шлюбному договорі подружжя може здійснити вибір права, що буде застосовуватися до такого договору (така можливість передбачена ст. 59 Закону України «Про міжнародне приватне право» [9]), а тому можливі різні варіанти його правової регламентації відповідно до обраного компетент-

ного правопорядку. Сучасний етап розвитку суспільства зумовив трансформацію традиційних сімейних відносин, що має наслідком зміну акцентів правового регулювання сімейних відносин у законодавстві зарубіжних держав і необхідність проведення глибоких наукових досліджень відносин у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України, 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
2. Жилинкова І.В. Брачный контракт / І.В. Жилинкова. – Харьков, 1995. – 172 с.
3. Ульяненко О.О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.О. Ульяненко ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2003. – 193 с.
4. Олійник О.С. Шлюбний договір: порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.С. Олійник ; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПР України. – Київ, 2009. – 20 с.
5. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) от 21 марта 1804 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sudru.com/нормативная-база/исторические-нормативные-акты/471383-гражданский-кодекс-франции-кодекс-наполеона-21-марта-1804-года>.
6. Германское гражданское уложение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/250517/33>.
7. Гражданское и торговое право зарубежных государств : [учебник] / отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. – В 2-х т. – Т. II. – М. : Междунар. отношения, 2008. – 640 с.
8. Dutch Civil Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dutchcivilaw.com/legislation/dcctitle771010.htm>.
9. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 32. – С. 1278. – Ст. 422.

Статья посвящена рассмотрению проблематики правового регулирования брачных отношений в международном семейном праве, оценке современного понимания категории «брачный договор» и требований к его заключению по законодательству отдельных зарубежных государств, анализу особенностей регламентации имущественных прав и обязанностей супругов в иностранных правовых порядках. В статье с позиции юридической доктрины анализируются положения нормативно-правовых актов в сфере семейных отношений отдельных зарубежных государств, определяются тенденции и перспективы правового регулирования брачно-семейных отношений в законодательстве Украины.

Ключевые слова: брак, семья, брачные отношения, международное семейное право, брачный договор, обязанность по содержанию.

The article is devoted to the problems of legal regulation of marital relations in international family law, assessment of the modern understanding of the category of “marital contract” and the requirements for its conclusion under the legislation of some foreign states, analysis of the specifics of the regulation of property rights and duties in foreign law and order. The article analyzes the provisions of normative legal acts in the sphere of family relations of certain foreign states, determines trends and prospects for the legal regulation of marriage and family relations in the legislation of Ukraine.

Key words: marriage, family, marital relations, international family law, marital contract, duty of maintenance.